

URBÁN MÁTÉ PHD

urban.mate@sek.elte.hu

tanársegéd (ELTE BDPK – Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Központ, Szombathely)

Remeték, lovagok, szarvasok és oroszlánok.

**Állatok a magyar és Magyarországhoz kötődő szentek
életrajzaiban és hagiográfiai párhuzamaik.**

Hermits, knights, deers and lions.

Animal motifs in Hungarian medieval hagiography and their western
parallels

ABSTRACT

Medieval hagiography is full of animal motifs. Representations of animals in medieval literature is usually metaphoric. They could represent theological, moral or political notions. Animals frequently were the symbols of vices and virtues. On one hand researching the changes of the hagiographic topoi related to animals could shed light to the human-nature relationship, on the other hand it provides several pieces of information about medieval society, mentality, religious and folkloristic beliefs. Animal episodes are emphatic in the lives of the desert fathers and later in the Western eremitic movement. The animals appear as the companions of the lonely hermits, give food and help them in the fields, and they underline the self mortification of the saint. The motive of the taming of wild animals expresses the holy man's power over nature. The hermits transform the deserted wilderness into an earthly Paradise, where ferocious animals can live in peace. Hagiographical animal motifs were thoroughly researched by Anglo-Saxon, Italian and French medievalists, however in Hungarian medieval studies this topic is not on the highlight, due to the limited amount of the narrative sources. Present study researches the animal motifs in Hungarian hagiographical literature with special regard to the "the hermit and the hunter" topos – a denomination used by the British scholar, Brian Golding. Chiefly I analyse the legends of Saint Gerhard, Saint Ladislaus, Saint Günther and Saint Andreas, the hermit of Zobor. The *Life of Paul the hermit of Thebes* by Jerome and the *Dialoges* of Sulpicius Severus also appear

in the study, although they are not connected directly to Hungary, but the cults of Saint Paul the hermit and Saint Martin of Tours were widespread in the medieval Hungarian Kingdom. The *Vitae Patrum*, the History of the Pauline Order from the early 16th century by provost Gergely Gyöngyösi also appears in the study, because several hagiographic motifs occur in the work. The magic deer is a crucial motif in the texts, this can be also connected to the ancient pagan Hungarian folkloristic “myths”. ”However I research only the Western hagiographic parallels of this topos, and make little reference to the pagan origins. This topic has already been researched by several medievalists, art historians and ethnographers.

KEYWORDS

nature, animals, hagiography, monasticism, saints of the Árpád Dynasty, eremitism, legends about foundation

DOI 10.14232/belv.2020.1.5

<https://doi.org/10.14232/belv.2020.1.5>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Urbán Máté (2020): Remeték, lovak, szarvasok és oroszlánok. Állatok a magyar és Magyarországához kötődő szentek életrajzaiban és hagiográfiai párhuzamaik. *Belvedere Meridionale* 32. évf. 1. sz. 5–26. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

A tanulmány az állatok szerepét mutatja be a középkori magyar hagiográfiai forrásokban, valamint a kultuszuk révén vagy más módon Magyarországához kötődő szentek életrajzaiban. Szent Jeromos műve, Remete Szent Pál életrajza azért került be a munkába, mivel az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend az egyiptomi remetéről nevezte el magát. Remete Pál alakja fontos szerepet töltött be a pálos rend identitásában. Hasonló okból foglalkozom Sulpicius Severus Szent Márton bemutató Dialógusaival, ugyanis a savariai születésű püspök kultusza jelentős volt a középkori Magyarországon. A soron következő szentek – Benedek zobori remete, Szent Günther, Szent Gellért és Szent László – kötődése hazánkhoz már sokkal erősebb. Gyöngyösi Gergely pálos rendfőnök *Vitae patrum* című rendtörténeti munkájának szemelvényeivel is foglalkozom, mivel számos hagiográfiai motívumot tartalmaz.

A hagiográfiai irodalomban a korai keresztény időszaktól kezdve fontos szerepe van a vadállatoknak, különösen a „sivatagi atyák” és követőik, a remeték életrajzában töltenek be fontos szerepet a pusztában vagy az erdőben lakó állatok. Az állatokkal kapcsolatos toposzok és epizódok segítségével nyomon követhető, hogy miként változott ember és természet kapcsolata a késő antikvitás és a kora középkor századaiban. Az állatokkal kapcsolatos motívumok képet adhatnak a kor mentalitásáról, népi hiedelméről, szimbolikus gondolkodásáról, félelméről.¹ A hagiográfiai anyagban megjelenő, állatokkal kapcsolatos epizódok szinte mindig metaforikus jellegűek, teológiai, spirituális és időnként politikai céllal íródtak, és ábrázolhatják azon kor társadalmát, amelyben keletkeztek.²

Kiemelten foglalkozom egy – a remete eszményhez kötődő – hagiográfiai motívummal, amelyet az angolszász kutatás a „remete és a vadász” névvel illetett. A toposz leggyakoribb változata szerint a romlatlan vadonban élő remete megmenti a vadászó uralkodó által üldözött vadat. A történet általában azzal ér véget, hogy a vadászó főúr elismeri a remete életszentségét, és neki ajándékozza az erdőt, ahol az utóbbi lakik; olykor a remete kunyhójának helyén monostort építenek, amelynek a szent ember végül az apátja lesz. A motívumnak egyrészt fontos legitimációs szerepe volt a monostorok alapításával kapcsolatban, másrészt rávilágít a szerzetesi és a világi nagybirtok közötti konfliktusokra, jogvitákra, hangsúlyozván, hogy a szerzetesek követelései és privilégiumai a jogszerűek.³ A toposz teljesen vegytisztán ritkán jelenik meg a vizsgált hagiográfiai anyagban, többnyire hiányos vagy átalakított formában szerepel. A motívum nem minden esetben kapcsolódik monostor alapításához, hanem püspökségek és plébániák létesítését is igazolhatja. Más esetekben pedig egyáltalán nem kötődik hozzá alapítás, ilyenkor kizárólag hagiográfiai szerepet tölt be.

REMETE SZENT PÁL ÉS AZ OROSLÁNOK

Szent Jeromos (347–420) Remete Szent Pálról szóló életrajzában leírja, hogy Szent Antal hogyan talált rá a sivatagban egy nálánál is öregebb és tökéletesebb remetére. Az életírásban fontos szerepe van az állatoknak és a mitológikus lényeknek. Antalt két hibrid lény: egy hippokentaur és egy szatír vezeti el Remete Pál lakhelyéhez. A félig állat, félig ember lények Jeromos narratívájában nem a pogányság és a bujaság megtestesítői, hanem a vadon és a természet ősi romlatlanságának szimbólumai. A hibrid lények a „vademberek”, akik a romlott városi civilizáció ellenkultúrájaként jelennek meg. „*Jaj, neked, Alexandria [...] Még a vadállatok is hirdetik Krisztust, de te Isten helyett szörnyeket tisztelsz.*”⁴ A kentaur torz külseje kifejezi a test aszketikus megvetését, valójában Remete Pál is egy „vadember”, aki testének megvetésével (csak pálmalevelekből szőtt ruhákat hordott, testét ápolatlan szőrzet borította) állítja helyre a lélek paradicsomi harmóniáját.⁵ A *Vita Pauli*ban azonban nemcsak a hibrid lényeknek, hanem az állatoknak is kulcsfontosságú szerepe van. Antalt egy nőstény farkas vezeti el Pál barlangjához. A remeték élelméről pedig egy holló gondoskodik: „*egyszer csak észreveszik, hogy egy holló ül a fa ágán, majd onnan finoman*

¹ BOGLIONI 1999.

² ALEXANDER 2008. 37.

³ GOLDING 1996.; ALEXANDER 2008.; BOGLIONI 1985.

⁴ SZENT JEROMOS: Remete Szent Pál 46.

⁵ COX MILLER 1996.

leereszkedik hozzájuk, és a csodálkozók szeme láttára egy egész kenyeret helyez le eléjük”.⁶ A remetének kenyeret hozó holló alakja Illés történetét idézi az Ószövetségből (1Kir 17,4–6) és a későbbi hagiográfiai irodalomban is gyakori motívum. Antal második látogatásakor remetetársát már nem találja életben, az aszkéta elkeseredett, mivel nem tudta, miképpen fogja a testet eltemetni, „egyszer csak két oroszlán vágatott feléje a sivatag belsejéből, csak úgy lobogott a sörényük. Megpillantva őket elfogta a rémület. De ahogy ismét Istenre gondolt, oly nyugodttá vált, mintha galambokat látna. A vadállatok pedig egyenesen az öreg teteméhez rohantak, megálltak előtte és a farkukat csóválva leheveredtek lábainál. [...] Végül pedig kissé odébb elkezdtek mancsaikkal ásni a földet, és szinte versengve hányták kifelé a homokot. Ilyen módon akkora gödröt ástak, amekkora éppen elég volt egy test befogadására.”⁷ Antal hálát ad Istennek, hogy még a néma állatok is megértik Krisztust, megáldja az oroszlánokat és visszaküldi azokat a sivatagba. A történet a szent ember csodatévő hatalmát emeli ki, Antalnak már a közelségében is megszelídülnek a sivatag vadállatai és kegyes szolgálatokat tesznek neki. Az oroszlánok galambokhoz hasonlatos szelídsége ismételten hangsúlyozza a sivatag és a vadon természetes romlatlanságát a városi élet romlottságával szemben. A romlatlan vadon és az elfajzott város szembeállítását Jeromos retorikai eszközökkel szemlélteti, a sírt ásó oroszlánok epizódja után ugyanis az életrajz tanúságaként szembe állítja Remete Pál aszkézisét és a városlakók fényűzését.

A hagiográfiai irodalomban az oroszlán szimbolikájának szerepét kettősség jellemezi. Egyrészt az ördögöt, a poklot, a kárhozatot és a halált testesíti meg; másrészt a méltóságteljes vadállat a démoni erők megjelenítése mellett a hatalom szimbólumaként pozitív szerepet is kap: az ítélkező Krisztus és Márk evangélista jelképe lesz. Hrabanus Maurus, Sevillai Izidor és Szent Victori Hugó az oroszlán nemes tulajdonságait emelik ki, és Krisztus, az egyház, valamint az egyházatyák szimbólumaként tekintenek rá.⁸ A *Vita Pauli* a későbbi hagiográfiai munkák egyik legfontosabb mintaképvé vált, ezért a szent embert tápláló hollók és a szelíd oroszlánok motívuma gyorsan elterjedhetett a latin kereszténység irodalmában is.

SZENT MÁRTON ÉS AZ ÁLLATOK

Sulpicius Severus *Dialógusaiban* Tours-i Szent Mártonnal (316?/336?–397) kapcsolatban több rövid epizód található, amelyekben állatok szerepelnek, mindazonáltal ezek a részletek nem kerültek be a Tours-i püspök életét bemutató *Vita Sancti Martini* szövegébe. A szerző összeveti Szent Márton életét a sivatagi atyákéval és megállapítja, hogy a püspök semmiben sem maradt el keleti aszkéta elődjeitől, sőt életszentségében túlszárnyalja: „Ha felemlegeted azt, hogy a vadállati ösztön meghátrált, és az állatok az anachoréták lába elé heveredtek: Márton a vadállatok dühöngését és a kígyók mérgét is megszelídítette és láncra verte.”⁹ Az egyik történetben Márton megparancsolja egy folyón átkelő kígyónak, hogy térjen vissza onnan, ahonnan jött. A csúszómászó „rögtön megfordult a szent szavára, és átkelt a túlsó partra. Márton sóhajtván mondotta: „A kígyók hallgatnak rám, nemúgy az emberek.”¹⁰ Egy másik történetben Márton

⁶ SZENT JEROMOS: Remete Szent Pál 47.

⁷ Uo. 49–50.

⁸ ANTI 1998. 230–231.

⁹ SULPICIVS SEVERUS: Dialógusok. 127.

¹⁰ Legenda aurea 272.

egyik tanítványa a szent ember nevében elhallgattatott egy ugató kutyát.¹¹ Ezek a korai hagiográfiai motívumok a szent ember természetfeletti hatalmát fejezik ki: a remete uralja a vadont, parancsszavát követik a vadállatok. A Szent Mártonnal kapcsolatos legérdekesebb állatmotívum egy üldözött nyúl megmentéséről szól: *„Egyszer, amikor plébániáit látogatta, vadászok csapatába botlottunk. A vadászkutyák épp egy nyulat üldöztek. A kis állat már teljesen kimerült a hosszú meneküléstől, és minthogy a nyílt mezőn nem talált semmi menedéket, ide-oda próbálta feltartóztatni a minden pillanatban lecspani készülő halált. Megegett a szent férfi irgalmas szíve a kis állat veszedelmes sorsán. Parancsot ad a kopóknak, hogy hagyjanak fel az üldözéssel, és hagyják elfutni a menekülőt. Legelső parancsszavára megtorpantak, s azt vélé az ember, hogy megkötözték a lábukat, vagy odaszegezték őket a talajhoz, olyan mezdulatlanul álltak ott. Így aztán a nyulacska ép bőrrel eliszkolt megbéklyózott üldözői elől.”*¹²

A történet Dominic Alexander szerint „a remete és a vadász” toposzának egyik legkorábbi megjelenése.¹³ A Szent Mártonnal kapcsolatos történetben vadász nem jelenik meg, csak vadászkutyák, a csodatételhez ebben az esetben nem kapcsolódik az állatok megszelídítése: a nyúl nem áll a szent szolgálatába, és nem válik házi állattá. A fenti epizód azért is figyelemre méltó, mivel a kora középkori hagiográfiai irodalomból szinte teljes egészében hiányzott az apró állatokat oltalmazó szent remete alakja. A 11-12. század előtti életrajzok és legendák szerint a remeték nagyvadakat és kártékony ragadozókat szelídítettek meg, de nem törődtek a kisebb vadakkal és madarakkal.¹⁴ A kisebb állatok iránti gyöngéd érzelmek megjelenése az ezredforduló utáni hagiográfiában részben előrevetíti Assisi Szent Ferenc „természetkultuszát”. Szent Gamelbert 9. században élt bajorországi plébános 12. századi életrajza bemutatja, hogyan engedte szabadon a szent ember a parasztok által elfogott madarakat.¹⁵ Godric of Finchale (1065 k.–1170) walesi remete szintén megmentette a nyulakat a vadászok elől, az apró madarakat pedig a téli fagy ellen oltalmazta.¹⁶ Guillaume Firmat (1026–1103) normandiai remete a kezéből etette a madarakat.¹⁷ Sienai Albert remete egymás után kétszer is megmentett egy nyulat.¹⁸

A pogányság elleni harc bemutatása fontos eleme a *Vita Sancti Martin*nak, azonban ehhez nem kötődnek állatokkal kapcsolatos csodák és a *Dialógusokban* szereplő állatokat ábrázoló epizódoknak sincs ilyen szerepe. A Szent Márton életrajz egyik ikonikus motívuma, amikor a pogány gallok próbára teszik a keresztények istenének hatalmát és szent fenyőfájukat a tours-i püspökre akarják dönteni, a fá azonban az isteni közbeavatkozásnak köszönhetően a másik irányba dől.¹⁹ Sággy Marianne véleménye szerint a történet ószövegségi előképekre megy vissza, leginkább a Királyok Könyvében szereplő istenpróbára emlékeztet, amelyben Illés próféta Baál papjai előtt bizonyítja Isten csodatevő erejét az áldozati máglya tüzének fellobbantásával (I. Kir. 18, 21-24.). Márton Illés példájára mutatja be a pogányoknak Isten hatalmát, hangsúlyozván, hogy az isteni

¹¹ Sulpicius Severus: Dialógusok. 163.

¹² Sulpicius Severus: Dialógusok. 149.

¹³ Alexander 2008.118.

¹⁴ Alexander 2008.128-129.

¹⁵ Vita S. Gamelberti Parochi. 785.

¹⁶ Galfridus: Vita Sancti Godrici 75.

¹⁷ Stephanus Episcopus: Vita Sancti Guilielmi Firmato 339–340.

¹⁸ Silvanus Razzi: De Alberto eremita 402–403.

¹⁹ Sulpicius Severus: Szent Márton élete 14.

erő nem a természeti jelenségekben, fában, tárgyakban van, hanem a személyekben. A történet a természetszemlélet átalakulását szemlélteti, Szent Márton a csodával arra készíti a pogány gallokat, hogy szakítsanak korábbi animista felfogásukkal és keresztelkedjenek meg.²⁰ A szintén Illés prófétához kötődő holló motívumot azonban Sulpicius Severus Jeromossal ellentétben nem használta fel a hagiográfiai munka megírásakor és a *Dialógusok*ba sem építette bele.

A NYITRAI REMETÉK ÉS A SAS

A Boldog Mór (1000 k. – 1070 k.) által írt Zoerard-András és Benedek zabori remeték életírása az első magyar hagiográfiai munka, sőt az első magyar szerző által írt irodalmi mű, mivel Szent Gellért, aki korábban írta munkáját itáliai származású volt. A legenda 1060 és 1070 között keletkezhetett, a két remetét pedig 1083-ban avatták szentté Szent Istvánnal együtt.²¹ Zoerard-András a bencés szerzetesség számára idegen aszketikus gyakorlatokat folytatott: Nagyböjt idején 40 dióval táplálkozott és egy tövissel kibélelt fa odvában élt, fején egy vaskorona-szerű szerkezettel, amely akadályozta az alvásban. Az önsanyargatás ilyen szélsőséges formái egyrészt szíriai-palesztinai vagy ír előképekre utalnak, másrészt a kamalduli szellemiséggel állhatnak kapcsolatban.²² Zoerard-András aszkézisét tanítványa egy bencés szerzetes, Benedek követte, aki a szent ember halála után Boldog Mórnak beszámolt annak életéről. Benedek rablók támadásának lett áldozata, akik a testet bedobták a Vág vizébe. A *vita* beszámol arról, hogy a híveknek egy sas mutatta meg, hol találhatják meg a mártír földi maradványait a folyóban. Amikor Benedek „három éven át mestere példája szerint szigorú fegyelemben élt, rablók jöttek, s abban a reményben, hogy sok pénz van nála, a Vág folyó partjára vezetve megkötözték, torkát elvágták és a vízbe dobták. Mivel pedig sokáig keresték a testét és nem találták egy egész esztendőn át, feltűnt, hogy egy sas ül a Vág folyó partján, mintha valamit őrizne. Ebből a holttest holléte felől bizonyossá válva, valakit a vízbe küldtek, és így sértetlenül megtalálták, mintha csak minap halt volna meg.”²³ A sas az antikvitásban nem csak Jupiter szent madara és a győzelem jelképe volt, hanem a földi és az égi világ közötti közvetítőként is tekintettek rá. A fenséges ragadozó madár szimbolikáját a kereszténység is átvette, János apostol madara az isteni erő és igazságosság, valamint a lélek felemelkedésének jelképe.²⁴

A zabori remeték legendájában ábrázolt motívumhoz nagyon hasonló található Milánói Arialdo szintén 11. századi életírásában. Arialdo a milánói patarénusok vezető alakja volt, aki fellépett a város szimóniakus és erkölcstelen egyházi elitjével szemben. 1066-ban a püspök emberei brutálisan megcsonkították és megölték Arialdót, a tetemet pedig a Lago Maggiore vizébe vetették. A szent földi maradványait már 10 hónapja keresték, amikor a tó mellett nyájaikat legeltető pásztorok arra lettek figyelmesek, hogy a tó felett egy sas körözött hosszasan ugyanazon és minden egyéb madarat elűzött onnan. A ragadozó madár így vezette el a híveket a szent testéhez. A

²⁰ SÁGHY 2018. 125-27.

²¹ KRISTÓ 2002. 20-22.

²² ILKÓ 2012. 33-44.

²³ „Cumque per tres annos exemplo magistri districte vitam ageret, latrones supervenientes et multam apud ipsum pecuniam esse sperantes ductum ad ripam fluminis Wag iugulaverunt et in ipsam aquam dimiserunt, Diu vero corpore ipsius quesito et non invento per integrum annum visa est aquila in ripa fluminis Wag quasi quedam observatura sedere, per quam de corpore certi effecti, quedam aquis intrormergi fecerunt et sic integrum quasi nuper obiisset, invenerunt.” - Vita Zoerardi et Benedicti 359; Szent András és Benedek legendája 13-15.

²⁴ ANTI 1998. 210-211.

vízből kiemelt holttest teljesen ép állapotban maradt fenn, annak ellenére, hogy nyolc testrészét vágták le a merénylők.²⁵ A sas mindkét történetben az isteni akarat és kinyilatkoztatás eszköze és a mártír kultuszának megteremtéséhez kötődik. A mártír testét őrző madarak motívuma már a korai passiótörténetekben megjelenik. Szent Vince testét Dacianus helytartó parancsára kitették a mezőre, hogy a vadállatok felfalják, azonban angyalok vették védelmükbe a mártír földi maradványait és egy nagy holló elűzte a többi dögevő madarat és a farkasokat.²⁶

SZENT GELLÉRT LEGENDÁJA: A SZARVAS, A FARKAS ÉS AZ OROSZLÁN

Szent Gellért legendájában megjelenik a szent ember kettős szerepének ellentmondása: a remeteség magányának szeretete és a püspöki tisztséggel járó társadalmi-reprezentációs feladatok ellátása közötti feszültség. A „szerzetes-püspök” alakja a 4. századtól van jelen a hagiográfiában, Sulpicius Severus Szent Márton életrajzában jelenik meg először.²⁷ Gellért is ezt a típust testesíti meg: először a bencés apáti tisztséget próbálja meg visszautasítani, majd a közösség nyomására mégis elfogadja, később lemond, és szentföldi zárandokútra indul, hajótörést szenvedvén eljut Magyarországra, ahol ismét külső nyomás hatására vállalja a missziós feladatot és Imre herceg nevelését. Gellért, miután úgy gondolta, hogy kellőképpen felkészítette Szent Imrét a kegyes életre, hét évre visszavonult a bakonybéli remeteségbe, és csak ezután látott neki a csanádi püspökség megalapításának. A szent ember marginális (zarándok, remete) és közéleti (apát, nevelő, püspök) szerepe váltakozik a legendában. A remete életszakasz bemutatásához a hagiográfus a vadon és a pusztaság képeit használja, ezen a toposzon belül kiemelt szerepe van a vadállatoknak.

Gellért *„a nép zaja elől menekülve egy magányos helyre vonult vissza, amelyet a nép nyelven Bélnek hívnak.”*²⁸ Az erdei magányban aszkézissal, imával és műveinek írásával foglalkozó szent ember azonban itt is társakra talál. *„Egy napon azután, míg írogatott és a túlságos elmélkedéstől éppen szunyókálni kezdett, egy szarvastehén jött oda borjával és mind a kettő melléje telepedett a földre. Egyszer csak egy szarvasbika menekülve nagy robajjal rájuk rontott, mire a szarvastehén megfutamodva borját otthagya a Kiválasztott mellett; ez el akarván bújni, a tintát, mellyel írt, a földre döntötte. A szarvasborjú azután követte őt hazatértében, s a püspök kenyerén élve, többé nem is tágított mellőle.”*²⁹ A szarvas mellett más vadak is megjelennek

²⁵ „Et ecce una aquila eadem supervolitabat littora cetera expellens volucra. Quod viderunt pastores qui ibi pascebant suas pecudes, illuc festine ceperunt currere, cum quibus cucurri et ego. Et ecce beatissimus Aerialdus ex aqua proiectus ibi integer preter octo membra, que ei erant cum ferro amputata iacebat mirifice candidus.” – ANDREA DI STRUMI: Vita Sancti Aerialdi 1070. ANTI 1998. 210-211.

²⁶ EUSZEBIUSZ PAMPHILU: A palesztinai vértanúk 340.

²⁷ SÁGHY 2016. 15-21.; SÁGHY 2018. 105-122.

²⁸ „...tumultum populi fugiens heremum petiit, que vulgo Beel vocatur...” - De sancto Gerhardo episcopo 489; Szent Gellért püspök nagy legendája 80.

²⁹ „Quadam autem die, dum dictaret et pre nimia imaginatione forte dormire cepisset, venit cerva una cum pullo suo et se iuxta emum in terra ambo depuserunt. Ecce autem cervus fugiens ipsum pullum circa electum reliquit. Qui latere attramentum eius, quo scribebat in terram subvertit. Dum autem venientem pullus secutus est paneque nutrius amplius ab eo non recessit.” – Uo.

Gellért legendájában: „Egy másik alkalommal, mikor Gellért a batyuját vitte, bejárata előtt egy ott heverő farkast talált. Mikor észrevette, hogy meg van sebesítve, ajtót nyitott neki és a farkas bement vele. Mikor aztán batyuját letette, a farkas leterült elébe a földre s addig föl sem kelt, míg meg nem gyógyult. Ettől fogva a szarvasborjú is a farkas is ott maradtak, és kijártak a kapun a legelőkre, és legelésztek, és nem bántották egymást.”³⁰

Az erdőben élő remetéit a vadon megszelídítőjeként ábrázolják a hagiográfiai írások. A pusztaságban Paradicsomot teremtő remete alakja már Remete Szent Antal 4. századi életrajzában megjelenik.³¹ A sivatagi atyák pusztaságának motívuma a nyugati kereszténység irodalmában átalakult sűrű erdővé.³² Az Édenkert megteremtésének fontos eleme az állatok megszelídítése, az erdei remete békében él a vadállatokkal, segíti őket, vagy éppen az állatok nyújtanak neki segítséget. A szentéletrajzok ezekkel a motívumokkal érzékeltetik, hogy a remetesség hasonlatos a bűnbeesés előtti paradicsomi állapotokhoz. A vadon megszelídítését gyakran a szent ember csodatétele fejezi ki: csodatévő hatalmával ártalmatlanná és szeliddé teszi a vadállatokat, parancsol a természeti jelenségeknek. Gellért legendájában azonban sem a szarvasborjú felneveléséhez sem a farkas meggyógyításához nem kapcsolódik csodatétel. A szöveg mindössze a remeteskedő Gellért és a vadak paradicsomi együttélését hangsúlyozza. A toposznak ez a változata is gyakori a hagiográfiában, ebben az esetben a szent ember már pusztja jelenlétével helyreállítja az édeni harmóniát.

A szarvasok és őzek gyakran társai az erdei remetének. Szent Egyed a Rhône deltavidékén élő remete volt a 8. században, aki füveken és vízen kívül csak az Isten által mellé rendelt szarvasűnő tejt fogyasztotta.³³ Godric of Finchale (1065 k.–1170) durhami remete megszelídítette a kertjének termését dézsmáló szarvast,³⁴ máskor pedig elrejtett egy szarvast a püspök vadászai elől.³⁵

A farkasok megszelídítésének motívuma észak-európai mondákban is megjelenik de sokkal inkább a sivatagi atyák példája ösztönözte ezen toposz kialakulását.³⁶ Bernard de Tiron (†1117) normandiai remete életrajzában a farkas egy elcsatangolt borjút vezet vissza a remetességbe.³⁷ A prémontrei rend alapítója, Xanteni Szent Norbert (1080/1082–1134) életrajzában visszaszolgáltatja a farkasnak azt az elejtett őzet, amelyet a szerzetesek elvettek a vadállattól.³⁸ Vercelli Vilmos (1085?–1142) életírásában a remete kertjét szelíd farkasok védelmezik a kártékony erdei vadakkal szemben.³⁹

A farkas békés viselkedése nemcsak a letűnt édenkerti állapotok visszaállítására utal, hanem a messiási béke eljövételét is előrevetíti, amelyet Izajás jövendölt meg. Az ótestamentumi próféciában ugyanis a vadállatok békésen viselkednek, a farkas a báránnyal lakozik (Iz. 11. 6). A

³⁰ „Alio autem tempore Sanctus Gerhardus, cum portaret sarcinam, ante portam lupum iacentem reperit. Quem cum vulneratum esse conspiceret, portam ei aperuit lupusque cum eo intravit. Cum autem sarcinam deposuisset lupus ante pedes eius in terram se prostravit, nec prius surrexit, nisi sanitatem susciperet. Ab illo autem die tam pullus cervae, quam lupus ibi permanserunt et exhibant per portam ad pascua et pascebantur, nec alterutrum molestabant.” - Uo.

³¹ GOEHRING 2003; Sággy 2006.

³² LE GOFF 1991. 59–76.

³³ Vita Sancti Aegidi 301.

³⁴ GALFRIDUS: Vita Sancti Godrici eremite 74.

³⁵ Uo. 74–75.

³⁶ PLUSKOWSKI 2006. 168.

³⁷ GAUFREDUS: Vita Bernardi Tironiensis 1409–1411.

³⁸ GALFRIDUS: Vita Sancti Godrici eremite 74.

³⁹ JOANNES A NUSCO: Vita S. Guilielmi 124.

vadállat és különösen a farkas megszelídítésének toposza eszkatologikus jelentést is kap. Így a vadon, ahol a remete monostora vagy kunyhója fekszik, nemcsak a múltbeli, hanem az eljövendő mennyei boldogság színterévé válik.⁴⁰ A szarvas és a farkas eszkatologikus motívumokat idéző békés együttélése nemcsak a Gellért-legendában jelenik meg, hanem a korai walesi és angolszász hagiográfiában is előfordul.⁴¹ Szent Kentigern 6. századi walesi remete 12. századi életírásában egy közös járomba fogott szarvas és farkas művelik a szent ember szántóját.⁴²

Szent Gellért nagyobb legendájának egyik fontos epizódja Ajtony vezér legyőzését mutatja be. A történehez meseszerű elemek kapcsolódnak. Ezek között található Oroszlámos monostor alapításának etiologikus mondája. A Csanád és Ajtony közötti harcokat bemutató fejezet fontos eleme a legendának, ugyanis az itt ábrázolt esemény vezetett a csanádi egyházmegye megalapításához. Több kutató ezt az epizódot filológiai vizsgálatok alapján kortárs eredetűnek véli, egyes motívumai, mesés elemei azonban jóval későbbinek tűnnek.⁴³ A történet fontosabb adatait más források is igazolják.⁴⁴ Az alapítási történet szerint Csanád vezér az Ajtonnyal szembeni csata előtti éjszakán fogadalmat tett Szent Györgynek, mely szerint, ha győz, a csata színhelyén monostort fog alapítani a katonaszent számára. Éjjel *„álmában megjelent előtte valami oroszlánforma”*⁴⁵, karmaival húzni kezdte és rögtöni támadásra bíztatta: *„Ó, ember; mit alszol? Kelj föl gyorsan, fúvasd meg a kürtöt, szállj hadba, és legyőzd az ellenségedet.”*⁴⁶ Csanád összehívta seregeit és elmondta nekik, hogy álmában Szent György oroszlán alakban bukkant fel és felszólította a támadásra. Ezért még azon az éjszakán rárontottak Ajtony táborára és vereséget mértek rá. *„Miután ez megtörtént, Csanád maga mellé vette az említett monostor apátját meg néhány szerzetesét, és fölkereste azt a helyet, ahol az oroszlán megjelent neki, s ott jelet állított, hogy majd teljesítse fogadalmát, amelyet Szent Györgynek fogadott.”*⁴⁷

A hagiográfiai irodalomban a monostoralapításokhoz gyakran kötődik isteni kinyilatkoztatás. A szakrális hely kijelölése nem csak a kereszténységben fontos momentum, hanem minden vallásban. Ha a helyet nem hierophánia, theophánia jelöli ki, akkor a hívek valamilyen isteni jelet vártak.⁴⁸ Gyakran vad- és háziállatok vezetik el az embereket a kiválasztott helyre, sőt az állatok rituális módon is kijelölhetik a szakrális tér határait, ahogy a Róma alapításával kapcsolatos mondában olvasható.⁴⁹ Az isteni küldött szerepét játszó állatok sokszor a monostoralapító álmában vagy látomásában jelennek meg, és angyalokat vagy szenteket szimbolizálnak. Oroszlámos alapítási legendájában az oroszlánnak kizárólag szimbolikus szerepe van, ugyanis Szent Györgyöt jelképezi, más hagiográfiai források azonban valóságos állatokat és vadászjeleneteket is ábrázolnak az alapításokhoz kötődően.

⁴⁰ PLUSKOWSKI 2006. 168.

⁴¹ GLACKEN 1967.110–111.

⁴² JOCELINUS FURENENSIS: Vita Sancti Kentigerni 157–242.

⁴³ IFJ. HORVÁTH 1958. 75-76.

⁴⁴ Uo. 78.

⁴⁵ „apparuit ei in sompnis forma leonis...” - De sancto Gerhardo episcopo 491; Szent Gellért püspök nagy legendája 80-81.

⁴⁶ „O homo, quid dormis? Surge velociter, cane tuba, egredere in prelium et superabis tuum inimicum.” – Uo. 491

⁴⁷ „Quo facto, Chanadinus assumens abbatem dicti monasterii cum aliquibus fratribus, venit ad locum in quo ei leo apparuerat, ubi fecit signum, quatenus votum, quod Sancto Georgio voverat, adimpleret.” – Uo. 492.

⁴⁸ ELIADE 2014. 6-7.

⁴⁹ REMENSNYDER 1996. 58., ELIADE 2014.

SZENT GÜNTHER ÉS A SZARVAS

A Gellérttel feltehetően személyes kapcsolatban álló, a bakonybéli remetéséget megalapító Szent Günther életrajzában a „remete és a vadász” toposzának részletes kibontásával találkozunk. Szent István nagyobb legendája és a Hartvik legenda említi, hogy a cseh területekről jövő Günther szabadon gazdálkodott a király kincstárának javaival és István az ő sugallatára alapította a bakonybéli remetéséget.⁵⁰ Günther előkelő thüringiai családból származott, belépett a bencés rendbe, sok időt töltött Niederaltaich apátságában Gotthard apát idején, majd elhagyván a monostort több erdei remetéséget alapított Alsó-Bajorországban.⁵¹ Szent Günther életírása szerint a vadászgató Bretiszláv fejedelmet egy szépséges szarvas vezeti el a remete cellájához: „...történt, hogy a híres, fiatal harcós Bretiszláv fejedelem...övéivel együtt vadászatra ment egy bizonyos város környékére, amelyet Prachen-nek neveznek. Ott egy bizonyos napon, ahogy történni szokott, elment vadászni. Amikor emberei különféle irányokba szétszéledtek, de még nem jutottak messzire, hirtelen egy csodálatos nagyságú szarvas tűnt föl előttük, amit szélesebben maga a fejedelem vett üldözőbe. A szarvas mintegy menekülést színlelve az ottani erdőnek egy bizonyos helyére szaladt, és ott nyugodtan állt meg, mintha senki sem követte volna. A fejedelem ezt meglátta, egyetlen fiatal szolgája kíséretében közelébe ment a szarvasnak gondosan megvizsgálva alakját és nagyságát.”⁵² A fejedelem ekkor isteni szótatot hallott, majd meglátott „egy kis patakot, amelyet szép füves rész vett körül, és mintha valamilyen illatot árasztott volna. Ott egy csodálatosan nagy sziklát látott, rajta pedig gyatra ágakból felépített és csodás illattal illatozó kis házikót talált.”⁵³ A házba belépve találkozott a fehér fényben ragyogó remetével, akiről kiderült, hogy hajdan ő tartotta keresztvíz alá. Bretiszláv kérte Günthert, hogy térjen vissza az emberek közé, ő azonban erre nem volt hajlandó. A remete elmondta a fejedelemnek, hogy másnap meg fog halni, és arra kérte, hogy testét a brevnovi monostorban helyezték örök nyugalomra. „legszentebb testét betöretlen lovakra helyezték, s azt ők oly nagy szelídséggel vitték a temetés helyére, hogy azonnal világossá vált, mily sok érdeme van a mennyekben annak, akinek testét a durva állatok vadságukat elhagyva így tisztelték a földön.”⁵⁴

A történet párhuzamba állítható Szent Egyed vitájával. Egyed életírásában Wamba gót király vadászatra indult kíséretével a Rhône deltavidékén, a vadászok üldözőbe vették a Szent Egyedet tejjel ellátó szarvasünet, de a remetének sikerült a vadat elrejténie. Másnap újra a szarvas nyomába eredtek, a szépséges vadat meg is találták Szent Egyed barlangja előtt, az egyik vadász nyilat a szarvasra irányította, de elvétette a lövést, és súlyos sebet ejtett a szent emberen. A király orvosokért küldetett, és megmentette a remete életét. Szent Egyed keresztény hitre térítette a pogány Wambát, aki penitenciaképpen monostort építtetett a remete számára, ahol Egyed később apát lett.⁵⁵

A fő különbség a két történet között, hogy Günther legendájában nem alapítanak monostort a remete kunyhója helyén, hanem a remete saját temetésével kapcsolatban ad utasításokat a fejedelemnek.

⁵⁰ KÖRMENDI 2010. 7-8.

⁵¹ Uo. 5.

⁵² Günter remete élete. 29.

⁵³ Uo. 30.

⁵⁴ Uo.32.

⁵⁵ Vita Sancti Aegidi 299–304.

AZ ÖNMAGÁT FELÁLDOZÓ SZARVAS

A remete és vadász alakja nem minden esetben áll szemben egymással, hanem néhány legendában ugyanazon személy egyszerre mindkettő. A toposz ezen változatában a vadász nem üldözi és nem is keresi zsákmányát, hanem Isten vadállatokat küld az éhezõ lovagoknak vagy szerzeteseknek, a vadak pedig önként áldozzák fel magukat az éhségtõl szenvedõknek. A motívum ószövetségi elõképekre vezethetõ vissza: a pusztában vándorló népnek Isten mannát és fûrjeket küldött (2 Móz. 16: 11-15). A motívum középkori kialakulására feltehetõen hatott az evangéliumi történet Jézus csodálatos kenyérszaporításáról.⁵⁶ Szent László legendájában szintén találkozunk a toposz egyik változatával. A besenyõk elleni harc alkalmával a király csapata egy pusztaságba jutott, és semmilyen élelemhez nem juthattak hozzá. Ekkor László Istenhez fohász-kodott, hogy mentse meg a sereget az éhhaláltól. *„Mikor pedig imájából felkelve visszaindult, íme szarvas és marhanyáj ballagott vele szemben, s vadságát levetkezve a királlyal együtt vonult a sereg közepébe. Szedett tehát ki-ki az állatokból annyit, amennyire szüksége volt, dicsérve és dicsõítve szentségében Istent, aki így megkönyörült rajtuk.”*⁵⁷ Ebben a történetben nem jelenik meg a remete és az állatokat sem üldözik. Az isteni csoda segítségével megszelídített szarvas és marhacsorda tagjai önként ajánlják fel magukat, hogy az éhezõ sereg táplálékai lehessenek.

Gyöngyösi Gergely pálos rendfõnök *Vitae Patrum* címû rendtörténeti munkájában beszámol egy csodás eseményrõl, amelyben szintén megjelenik az önmagát feláldozó szarvas motívuma. A nosztrai kolostorban a cellárius észrevette, hogy elfogyott az élelem és jelentette a vikárius-nak. Ő erre azt felelte, hogy Szûz Mária gondoskodni fog róluk. A vecsernye után *„a kolostor kapuja elõtt igen nagy szarvas állt; a templomban ájtatosan imádkozó kulcsár pillantotta meg. Elõször megrémült, majd amikor látta szelidségét, a derekán lévõ övvel megkötözte, és a levágáshoz elvezette. Részeit darabokra vágva megfõzte, vagy nyársra húzva megsütötte, a maradékot pedig besózta. Azután hálát adva Istennek megették. Dicsérték és áldották érte Isten szent Szülõjét, irgalmasságnak Anyját, Máriát, aki minden szolgáját ezerféle módon megerõsíti.”*⁵⁸ Az epizód érdekessége, hogy a szerzetesek csak a böjti étrend megtõrésével kerülhetik el az éhhalált.

Az éhezõ szent embert az állatok segítségével megmentõ isteni gondoskodás motívuma az Ószövetségben jelenik meg elõször Illés próféta történetében, ahogy azt láthattuk Remete Szent Pál életrajzában. A kevésbé átalakított változatokban még nincs szó önfeláldozó állatokról, csak a szent embernek élelmet szállító vadakról vagy madarokról. Jeromos a bibliai toposzt még változtatás nélkül vette át: Isten hollókat küld a remeték megsegítésére, amelyek cipókat visznek csõrükben. A késõbbi hagiográfiai irodalomban azonban a motívum átalakult. A 12. században íródott Szent Elgar életrírásában a húst szállító hollók helyett sasok hoznak halat az elhagyatott szigeten

⁵⁶ MAGYAR 1998.98-100.

⁵⁷ „Cumque suegens ab oratione revertetur, ecce grex cervorum et bubalorum obviiat ei, et cum ipso simul in medium exercitus deposita feritate convenit. Tulit ergo uniusquisque ex animalibus quantum sibi sufficebat laudantes et glorificantes Deum in sancto suo, per quem talem misericordiam fuerant consequuti.” – *Legenda Sancti Ladislai regis*. SRH II. 520.; Szent László legendája 98.

⁵⁸ „mira res ecce facta strepitu ante fores monasterii adest ingentis magnitudinis cervus, quem claviger de ecclesia, ubi devote preces fundebat, prospiciens primum pertimuit, deinde tamen visa eius mansuetudine suo cingulo, quo cinctus erat, colлотenus alligatum duxit ad mactandum. Et partes in frustra caedens, verbusque corpora tremantia figens coxit, assavit et reliqua salivit. Postea cum gratiarum actione donum Dei genitricem Mariam, matrem misericordiae quae cunctos sibi servientes mille modis reficit.” – GREGORIUS GYÖNGYÖSI: *Vitae fratrum*. 93.; GYÖNGYÖSI 111-112.

éhező walesi remetének. Amikor a sasok már nem hoztak élelmet Elgarnak, Isten egy szarvaste-temhez vezette és megparancsolta neki, hogy a böjti étrendet megszegve egyen annak húsából.⁵⁹ Illés próféta és az őt tápláló hollók toposza jelentős átalakuláson ment keresztül a középkorban, és a helyi folklór hatására változhatott, míg átalakult az önmagát feláldozó szarvas motívumává.

Az örmény származású, észak-itáliai Szent Simeon *vitájában* nagyon hasonló jelenettel találkozunk, mint Gyöngyösi munkájában: a szarvas önként áldozza fel magát a remetéknek. Egy kemény tél során a szent ember és két társa a sok havazás miatt remeteségében rekedt, és az éhségtől szenvedtek. Simeon Istenhez imádkozott segítségért, mire cellájuk előtt megjelent egy gyönyörű szarvas és csodálatos termetű fejét meghajtotta, ezzel jelezte, hogy önként felajánlotta magát táplálékkul a remeték megmentésére. Simeon és társai nem tudták, hogy a szarvas az isteni segítség vagy az ördögi beavatkozás jele-e, ezért próbáltak az állattól eltávolodni, de a szarvas továbbra is ott maradt. A szent ember megértette, hogy Isten így próbálja megmenteni őket az éhhaláltól, így végül a remeték leölték a szarvast és húsát elfogyasztották. A remeték nem önszántukból ölik le a szarvast, hanem az isteni akaratnak engedelmességgel. A történet Isten jelenlétét hangsúlyozza a szent ember életében, a mennyei akarat még a legnehezebb helyzetben is a remete segítségére siet valamilyen formában.⁶⁰ A pálos verzió mindössze annyiban tér el a Szent Simeon *vita* történetétől, hogy nem magányos remeték éheznek, hanem egy kolostori közösség.

SZENT LÁSZLÓ ÉS A CSODASZARVAS

A „remete és a vadász” toposzának legjobban kidolgozott és legszebb példája a Képes krónikában olvasható. A történet Szent Lászlóhoz kapcsolódik, de négy másik hasonlóan folklorisztikus és archaikus csodás epizóddal együtt kimaradt a legendából.⁶¹ A krónikában leírt csodás eseményeket csak röviden mutatom be, mivel ezzel a kérdéssel már több jeles középkorászunk foglalkozott. A Képes krónikában fennmaradt, Szent Lászlóval kapcsolatos epizódokat *Gesta Ladislai regis* néven ismeri a történettudomány. A László legenda és a Krónikában fennmaradt Szent László csodák közötti viszony jellegével kapcsolatban vita bontakozott ki. Geric József és Ladányi Erzsébet a mellett érveltek, hogy a krónikarészletek régebbiek a legendánál, ezzel szemben Klaniczay Gábor szerint az őt kiemelt csoda nem volt része a korai krónikás hagyománynak, hanem 13. századi interpoláció.⁶² A vitában nem kívánok állást foglalni, csak röviden ismertetem a szerzők elméletét, ott, ahol a téma megértése miatt szükséges. A látomások keresztény és pogány szimbolikáját szintén számos történész elemezte, a továbbiakban csak a keresztény értelmezésekkel, párhuzamokkal foglalkozom.

A *Gesta Ladislai regis* szerint, amikor László, Géza és Ottó hercegek Vácon tartózkodtak Szent Péter kókapolnája mellett, és a mogyoródi csatára készülődtek Salamon ellen, László jelenést látott. A látomás leírása előtt a krónikás bemutatja a helyszínt: „*Ott pedig nagy erdő volt és nem volt benne senki egy Vác nevű szentéletű remeten kívül, Géza herceg az ő nevérol nevezte el a várost, amely később ott épült.*”⁶³

⁵⁹ ALEXANDER 2008. 26-28.

⁶⁰ ANTI 1998. 176–77.; MAGYAR 1998. 98-99.

⁶¹ KLANICZAY 2001.

⁶² KLANICZAY 1999; GERICS-LADÁNYI 2001; KLANICZAY 2001.

⁶³ „Fuit autem ibi magna silva, et nemo in ea manserat preter unum heremitam nomine Wach, sante vite ex cuius nomine dux Geysa illi civitati postea ibi constructe nomen inposuit.” - *Chronici Hungarici* 387-388;

Szent László látomásában „az Úr angyala leszállt az égből, aranykoronát hozott a kezében, és”⁶⁴ Géza fejére illesztette. A látomás megjövendölte Salamon legyőzését és Géza trónra kerülését. Géza fogadalmat tett, ha „a látomás beteljesedik, akkor templomot építék itt, ezen a helyen az ő anyjának, a Szentséges Szűz Máriának.”⁶⁵ A győztes csata után sor került Géza koronázására, majd a hercegek elmentek arra a helyre, ahol a látomás történt és azon tanakodtak, hogy „a Szűzanya tiszteletére építendő egyháznak hol vessék meg az alapját. És mikor ott állottak Vác alatt, ahol most Boldog Péter apostol egyháza van, egy szarvas jelent meg neki, szarvai tele égő gyertyákkal; eliramodott előlük az erdő felé és lábát azon a helyen vetette meg, ahol most a monostor van. A vitézek rányilatztak, mire a Dunába szökött, és többé nem látták. Ennek láttára szólott Szent László: „Bizony nem szarvas volt ez, hanem Isten angyala.”⁶⁶

A fentiekben két csodás látomásról és két egyházalapításról esik szó, a kettős látomás funkciójára a későbbiekben még kitérek. A csodaszarvas-látomásban feltehetően egyszerre jelennek meg a keresztény hagiográfia és a pogány magyar hitvilág motívumai. A szarvas alakja bonyolult szimbolikus jelentéssel rendelkezik a középkori keresztény gondolatvilágban: lehet angyal és megtestesítheti Krisztust. Több római szerző, közöttük Plinius a szarvast a kígyó halálos ellenségének tartotta. A kígyót elpusztító szarvas a keresztény irodalomban az ördög és a halál feletti diadalt jelenítette meg.⁶⁷ A 42. zsoldárban megjelenő szarvas a keresztséget jelképezi: „Amint a szarvas kívánczik a forrás vizéhez, úgy kívánczik lelkem tehozád, Istenem!” (Zsolt. 42.2). Az agancsán égő gyertyákat hordozó szarvas motívuma párhuzamba állítható Szent Euszták legendájával. Ott a szarvas agancsai között egy fészület jelenik meg, az erdei vad Krisztus szimbóluma, ezzel szemben a fenti epizódban a szarvas isteni küldött. Szent Euszták legendájában egy Placidus nevű római parancsnok az általa üldözött pompás gímszarvas szarvai között látja meg Krisztus képmását, a katona az élmény hatására megkeresztelkedett és felvette az Euszták nevet.⁶⁸ Az üldözött szarvas halálának motívuma a hagiográfiában a katekumen korábbi énjének halálát szimbolizálja, de ugyanúgy az eucharisztikus áldozatot is kifejezi. Az üldözött szarvas, amely megtérésre ösztönözi vadászát nemcsak Krisztus-szimbólum, hanem egyben kifejezi az egyház vadászatellenességét.⁶⁹

Az agancsai között fényes fészületet viselő szarvas motívuma a lengyel néphagyományban is megjelenik, Lysa Gora Szent Kereszt apátságának alapítástörténetében. Az eredeti történetben egy pogány király Lysice erdejében egy gyönyörű szarvast üldözött, és amikor le akarta nyilazni, megjelent a kereszt a szarvas agancsai között. Az epizódot a kolostor évkönyve és Jan Dlugosz történeti munkája is megörökítette, ez utóbbi Szent Imréhez köti a motívumot. Magyar Zoltán véleménye szerint a lengyel legenda a váci alapítás történetének hatására keletkezhetett.⁷⁰

⁶⁴ „...angelus Domini descendit de celo portans coronam auream in manu sua...” - Chronici Hungarici 387-388;

⁶⁵ „Si Dominus Deus fuerit nobiscum et custodierit nos ab inimicis nostris et visio hec fuerit adimpleta, edificabo hic loco isto ecclesiam.” Uo. 387-388.

⁶⁶ „...veniens in locum, ubi facta visio fuerat, et ceperunt cum fratre suo Ladizlao proponere de loco fundamenti ecclesie ad honorem Virginis Matris fabricande. Et dum ibi starent iuxta Vaciam, ubi nunc est ecclesia Beati Petri apostoli, apparuit eis cervus habens cornua plena ardentibus candelis cepitque fugere coram eis versus silvam et in loco, ubi nunc est monasterium, fixit pedes suos. Quem cum milites sagittarent, proiecit se in Danubium, et eum ultra non viderunt. Quo viso Beatus Ladizlaus ait: „Vere non cervus, sed angelus Dei erat.” - Chronici Hungarici 394.

⁶⁷ REMENSNYDER 1996. 61.

⁶⁸ JACOBUS DE VORAGINE 265–268.

⁶⁹ ANTI 1998. 172–173.

⁷⁰ MAGYAR 1998. 197-98.

A fentiekben már esett szó arról, hogy az alapítónak a monostor helyét gyakran látomás mutatta meg. Az álmoknak és látomásoknak fontos legitimációs szerepe volt újonnan létesített monostorok és püspökségek esetében.⁷¹ Amy Remensnyder *Remembering Kings Past* című munkájában a középkori dél-francia monostorok alapítástörténeteit vizsgálva szintén kiemeli az útmutató látomások legitimációs szerepét. Gyakran az alapító vagy a szent ember látomása mutatott utat a hely kiválasztásához.⁷² Kölni Szent Brúnó, a karthauzi rend alapítója a grenoble-i püspök látomása segítségével találta meg Grand Chartreuse alpesi táját. Az álomban hét sugárzó csillag jelezte a kiválasztott helyet.⁷³ Bernard de Tiron normandiai remetét és a ciszterci Clairvaux-i Szent Bernátot látomásukban megjelenő angyalok vezetik el jövőendő monostoruk helyére.⁷⁴ A látomást látó kiválasztott személy nem minden esetben a szent ember, az lehet a világi alapító, vagy annak hozzátartozója.

Sok esetben az isteni küldött szerepét játszó vadállatok jelölik ki a szakrális építmény helyét. Az üldözöbe vett vad elejtésének helye is gyakran válik szakrális központtá. Ez a motívum nem kizárólag a keresztény vallásban jelenik meg, hanem más kultuszokban is gyakori⁷⁵, krisztianizált változata a tanulmányban vizsgált „remete és vadász toposza”. Az erdei vadak sok esetben romos templom vagy remeteség helyére vezetik a vadászokat, ahol később monostort építenek.⁷⁶ A szent helyet kijelölő állatfigurák látomásokban is felbukkanhatnak, ahogy a Gellért legendában szereplő Oroszlámos alapításával kapcsolatban fentebb már láthattuk. A látomáson keresztül utat mutató szarvas a francia apátságok alapítástörténeteiben is gyakori motívum. Sauve-Majeure monostorának helyéről Szent Gerard látomásában kapott kinyilatkoztatást. A szent ember két ökör által vontatott szekeret látott meg kelet felől közeledni, majd az ökrök lóvá változtak, a ló pedig a megfeszített Krisztussá. Ahol a feszület összekötötte a földet az éggel, ott alapították meg a monostort.⁷⁷ Mozac apátságának újjraalapítási legendája szerint az apát látomásában megjelent egy hófehér szarvas, amely agancsaival jelölte ki a hóban a monostor jövőendő helyét. Az agancs nyomai sokáig látszottak a hóban, amit az apát megmutatott Kis Pippinnek, aki a helyen megalapította a kolostort.⁷⁸ A hóban megjelenő hófehér szarvasnak még a színe is arra utal, hogy angyal, aki Isten üzenetét közvetíti.

A váci székesegyház alapítástörténetében az említett francia példákhoz hasonlóan szintén nagyon fontos volt az alapítás legitim voltának hangsúlyozása. Gerics József jogbiztosító szerepet tulajdonít a Képes krónikában szereplő szarvas-látomásnak.⁷⁹ Gerics és Ladányi Erzsébet szerint a *Gesta Ladislai regis* azért tartalmaz két látomást az alapítással kapcsolatban, mivel a székesegyházat Szűz Máriának és nem Szent Péternek szentelték. Az első látomás pontosan kijelöli az alapítás helyét, a krónika szerzője ennek ellenére egy második útmutató látomást is beiktat a szövegbe. Gerics és Ladányi véleménye szerint a második látomás, a csodafiúszarvas motívummal későbbi – a 12. és a 13. század fordulójára tehető – interpoláció. Azért kellett a szarvasnak a látomás eredeti helyétől elvezetnie Lászlót és Gézá, hogy a Szent Péter templom alapítását

⁷¹ GOODICH 2007. 101–102.

⁷² REMENSNYDER 1996. 52–53.

⁷³ FRANCISCUS A PUTEO: Vita Sancti Brunonis 504–505.

⁷⁴ GAUFREDUS: Vita Bernardi Tironiensis 1405.; GUILLELMUS: Vita Sancti Bernardi 242–247.

⁷⁵ ELIADE 2014. 7.

⁷⁶ REMENSNYDER 1996. 57–65.

⁷⁷ REMENSNYDER 1996. 59–60.

⁷⁸ REMENSNYDER, 2002.198–199.; REMENSNYDER 1996. 60–61.

⁷⁹ GERICS 1962

is megemlíthessék: „*Hogy pedig az első látomás helye se legyen épület nélkül, Géza király és testvérei elhatározták, hogy ott kápolnát alapítanak Szent Péternek, az apostolok fejedelmének tiszteletére.*”⁸⁰ Ezzel a krónika szerzője Szent Pétert próbálhatta „kiengesztelni”.⁸¹ Gerics véleménye szerint az eredeti látomás a váci Szűz Mária székesegyház alapítására utal, az interpolátor azonban a váci egyházmegye alapítását is Gézához szerette volna kötni, ezért illesztette bele a második látomás leírását a szövegbe. Szintén az interpolátor munkájának tartja Gerics a Vác remetéről szóló részt. Jeles középkoraszunk szerint az interpolátor célja a csodaszarvas-látomás beiktatásával az volt, hogy a Szent Péter kápolna exempt voltát bizonyítsa. A látomás ugyanis hangsúlyozza, hogy a kápolna és a püspökség egyszerre létesült, tehát a kápolna nem tartozik a váci püspök joghatósága alá, hanem közvetlenül az esztergomi érseknek van alárendelve.⁸²

A csodaszarvas-látomás szerzője a pogány hagyományok mellett a keresztény hagiográfia elemeit is használta a szöveg megírásakor. A „remete és a vadász” toposzának számos eleme megjelenik a látomásban. Szerepel benne a sűrű rengetegben élő remete, a vadászó uralkodó és az isteni küldött funkcióját betöltő csodaszarvas. Csupán apróbb változtatást jelent, hogy a történet nem vadászjelenetből bontakozik ki, a remete csak közvetetten kapcsolódik a látomáshoz és nem a szarvas megmentőjeként jelenik meg, valamint, hogy egyik egyház alapítása sem kötődik a remetéhez. Az eltéréseknek minden bizonnyal az az oka, hogy a történet nem monostor, hanem kápolna és püspöki egyház létesítésével kapcsolatos, ezért nem szerepelnek benne a világi és a monasztikus nagybirtok közötti konfliktusra utaló elemek. Ilyen elem a toposzban, hogy a vadászó uralkodó és a remete kezdetben szemben állnak egymással, majd a világi nagyúr meghódol a szent ember által képviselt isteni hatalom előtt.

A MEGSEBZETT VADÁSZ ÉS A VADKAN

A pálos rend történetét elbeszélő *Vitae patrum*ban egy kolostor alapításával kapcsolatban is megjelenik „a remete és vadász” toposzának egy változata, bár itt elképzelhető, hogy a szerző a monostor alapításának valós körülményeit írta le és nem a hagiográfiai motívumot használta. „*1300-ban a szlavóniai Szent Benedek kolostort egy Salamon nevű gazdag ember építette. Amikor ugyanis az erdőben volt vadászaton egy vadkan halálosan megsebesítette. Ezért végrendelkezett, és a végrendelet végrehajtóinak és az örökösöknek meghagyta, hogy ott, azon a helyen minél előbb kolostort építsenek Szent Benedek tiszteletére.*”⁸³

Hasonló történet jelenik meg az angol hagiográfiai hagyományban. Egy 18. századi feljegyzés szerint a yorkshire-i Eskdale vidékén három főúr vadászat közben egy gyönyörű szarvasbikát talált, a vad az erdőben lakó Godric remete (Godric of Finchale) kunyhójához menekült. A szent ember nem volt hajlandó kiszolgáltatni a szarvaszt a vadászoknak, ezért azok dühükben vadásztőrükkel halálosan megsebesítették. A remetesség felett joghatóságot gyakorló Whitby apátja kötél általi halálra ítélte az elkövetőket, a haldokló remete azonban könyörgött, hogy hagyják meg a

⁸⁰ „Ut autem locus prime visoinis non sit sine edificio, a Geysa rege et suis fratribus decretum est, ut ibi capella in honore Beati Petri principis apostolorum fundaretur.” - *Chronici Hungarici* 394-395.

⁸¹ GERICS-LADÁNYI 2001; GERICS 1962

⁸² GERICS 1962

⁸³ „Huius etiam generalis tempore videlicet anno 1300 claustrum Sancti Benedicti in Sclavonia a quodam Salomone potenti viro hoc modo constructum est. Nam cum ibidem in silva venationi ferarum insisteret, fuerat letariter vulneratus a quodam apro. Ideo facto testamento commisit suis executoribus et heredibus, ut eam citius inibi unium monasterium ad honorem Beati Benedicti abbatis construi faciam.” – GREGORIUS GYÖNGYÖSI: *Vitae fratrum* 58; GYÖNGYÖSI 67.

vadászok életét, a büntetés végrehajtása helyett rójanak ki rájuk penitenciát. A három földesúrnak és leszármazottaiknak minden évben el kellett jönniük és ágakat kellett vágniuk az erdőben, majd az ágakból sáncokat építettek a tengerparton, amely a remete kunyhóját szimbolizálta. A fából épített sánc nem sokáig állt, ugyanis a dagály egy idő után elmosta. A rítus népszokás formájában egészen a 18. századig élt. A történet számos folklorisztikus motívumot tartalmaz, de eredetileg a vadászati joggal rendelkező főurak és a monasztikus közösségek konfliktusait jeleníti meg. A remeték és a szerzetesrendek 11-12. századi erdőirtási munkálatai veszélyeztették a világi birtokok vadállományát, ezért gyakori volt a földesurak és az apátságok közötti ellentét.⁸⁴ Nem feltétlenül van összefüggés a regényes elemeket sem nélkülöző angolszász néphagyomány és a pálos alapítástörténet között. Nálunk a középkorban nem alakult ki vadászati jog, mint Angliában, és a két történet sémája is meglehetősen eltérő. Egyetlen közös elem bennük a „vadászbalesetben” meghaló személy halálának ábrázolása, a fogadalomtétel és utalás a monasztikus közösségre. A Gyöngyösi által említett történetben nem ejt halálos sebet a remeten a vadász, hanem ő maga hal bele a vadászbalesetbe, sőt remete egyáltalán nem jelenik meg a szövegben. A legendás angol beszámolóban nem jelenik meg az alapítás motívuma, mindazonáltal következtethetünk belőle arra, hogy lehetséges hagiográfiai motívum a vadászbaleset és a monostoralapítás közötti kapcsolat.

KONKLÚZIÓ

A hagiográfiai irodalomban gyakori állatmotívumok a magyar legendákban és életrajzokban is megjelennek, bár nem olyan bőségesen, mint a nyugati szentéletrajzokban. A szövegekben felbukkanó állatok szerepe sok esetben a remete eszményhez kapcsolódik: az állatok az erdőben élő magányos szent ember társai. Erre legjobb példa a magyar hagiográfiában Szent Gellért legendája. Az állatok másik fontos hagiográfiai szerepe az isteni útmutatás, ennek leggyakoribb formája, hogy erdei vadak vezetik el az alapítót a megalapítandó egyházi intézmény helyszínére. Erre a toposzra az első példa a Szent Gellért legendájában megjelenő Oroszlámos monostorának megalapítása. Máskor az állatok a szent ereklyéjének megtalálásához mutatnak utat. Ezzel a motívummal találkozhattunk a zobori remete, Szent Benedek legendájában, a mártír testét a Vág folyó partján ülő sas mutatta meg a híveknek. A „remete és a vadász” toposza a legtöbb esetben szintén egyházi alapításokhoz köthető. Ezt a hagiográfiai vándormotívumot az angolszász és olasz középkorkutatás részletesen vizsgálta, nálunk azonban ebből a szempontból még nem elemezték a szentéletrajzokat. A Képes krónika Szent László látomásában megjelenő csodaszarvas epizód az egyik legjobb példa a toposz megjelenésére a magyar hagiográfiában. Szent Günther életrajzában nem alapítás, hanem a szent remete temetése kapcsán jelenik meg a „remete és a vadász” toposza. A toposz egyik változatát az „önmagát feláldozó szarvas” névvel neveztem el. Ebben a variánsban nincs szó alapításról, hanem az éhező remeték vagy lovagok számára küld Isten táplálékul szelíd szarvasokat vagy más erdei vadakat. Ez a motívum Szent László legendájában és a *Vitae fratrum*ban egyaránt megjelenik, ami arra utal, hogy a toposz a 13. században és 16. század elején is ismert volt. Végül „a vad által megsebesített vadász” motívumot mutattam be, amely szintén Gyöngyösi Gergely rendtörténeti munkájában jelent meg. Ez egy másik változata a „remete és a vadász” alapításokhoz köthető toposzának. A krónika Szent László csodáit számos kiváló középkorász elemezte, azonban idáig még nem esett szó a tanulmányban vizsgált hagiográfiai vándormotívum és a csodás történetek kapcsolatáról.

⁸⁴ GOLDING 1996. 112–113.

RÖVIDÍTÉSEK

AASS = *Acta Sanctorum*. 1–67. Ed. Johannes Bollandus. S. J. Antwerpen, 1643–1770, Bruxelles, 1780–1786, Tongerlo, 1794, Bruxelles, 1845–1940.

MGH SS = *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*.

PL = *Patrologiae cursus completus. Series Latina*. I–CCXXI. Ed. Jean-Paul Migne. Lutetiae Parisiorum: Garnier, 1844–1865.

SRH I. = *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Edendo operae praefuit Emericus Szentpétery. Vol. I. Budapest, 1937.

SRH II. = *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Edendo operae praefuit Emericus Szentpétery. Vol. II. Budapest, 1938.

FORRÁSOK

ANDREA DI STRUMI: *Vita Sancti Arialdi*. Bearb. Friedrich Baethgen, MGH SS. XXX. 1049–75, 1070. *Chronici Hungarici composito saeculi XIV*. In SRH I. 217–506.

ÉRSZEGI GÉZA (szerk.) (1983): *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó.

EUSZEBIUSZ PAMPILU: *A palesztinai vértanúk*. Ford. Baán István In Vanyó László (szerk.): *Vértanúakták és szenvedéstörténetek*. (Ókeresztény írók VII.). Budapest, 1984.

FRANCISCUS A PUTEO CARTHUSIAE MAJORIS PRIOR: *Vita Sancti Brunonis, Vita altera*. In PL 152. 491–525.

GALFRIDUS MONACHUS COAEVUS: *Vita Sancti Godrici eremite*. In AASS Mai. V. 68–85.

GAUFREDUS GROSSUS: *Vita Bernardi Tironiensis*. In PL 172. 1363–1446.

GUILLELMUS DE SANCTO-THEODORICO: *Vita et res gestae Sancti Bernardi*. Liber I. In PL. 185. 226–267.

GYÖNGYÖSI GERGELY (1983): *Arcok a magyar középkorból*. Ford. Árva Vince – Csanád Béla, Csonka Ferenc. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

Günter remete élete. Ford. Baán Izsák. In Baán Izsák – Xeravits Géza (szerk.): *A remeteélet iskolájában. Válogatott források és tanulmányok*. Bakonybél – Budapest, 2005. 22–32.

JACOBUS DE VORAGINE: *Legenda aurea*. Szerk. Madas Edit. Budapest, Helikon, 1990.

JOCELINUS FURENENSIS: *Vita Sancti Kentigerni*. In: *Lives of Saint Ninian and Saint Kentigern Compiled in the Twelfth Century*. Ed. Forbes, Alexander Penrose. Edinburgh: Edmonston & Douglas, 1874. 157–242.

JOANNES A NUSCO: *Vita S. Guilielmi fund. Montis Virg*. In: AASS Jun. V. 114–134.

Képes krónika. Ford. Bollók János, szerk. és jegyz. Szovák Kornél – Veszprémy László. Budapest, 2004.

Legenda Sancti Ladislai regis. SRH II. 515-527.

SILVANUS RAZZI: *De Alberto eremita in territorio Senensi*. In: AASS Ian. I. 402–404.

- STEPHANUS, EPISCOPUS REDEMENSIS: Vita Sancti Guilielmi Firmato. In: AASS Apr. III. 334–343.
- SULPICIUS SEVERUS: Dialógusok. Ford. Dejsics Konrád. In: *Sulpicius Severus: Szent Márton élete, levelek, dialógusok*. Pannonhalma, 2016.
- SULPICIUS SEVERUS: *Szent Márton élete*. Ford. Borián Elréd OSB – Reichard Aba OSB. Pannonhalma: Bencés Kiadó, 1998.
- Szent András és Benedek legendája Mór püspöktől. Ford. Csóka J. Gáspár. In: *Árpád-kori legendák és intelmek*. 13–15.
- Szent Gellért püspök kis legendája. Ford. Szabó Flóris. In: *Árpád-kori legendák és intelmek*. 68–73.
- Szent Gellért püspök nagy legendája. Ford. Szabó Flóris. In: *Árpád-kori legendák és intelmek*. 74–94.
- Szent László király legendája. Ford. Kurcz Ágnes. In: *Árpád-kori legendák és intelmek*. 95–214.
- Vita Sancti Aegidi abbatis. In: AASS Sept. I. 299–304.
- Vita S. Gamelberti Parochi in Bavaria. In: AASS Ian. II. 783–787.
- Vita sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martiris a beato Mauro episcopo Quinecclesiastensi descripta. In: SRH II. 367–361.

SZAKIRODALOM

- ALEXANDER, DOMINIC (2008): *Saints and Animals in the Middle Ages*. Woodbridge.
- ANTI, ELISA (1998): Santi e animali nell'Italia padana secoli IV-XII. Bologna, CLUEB.
- BOGLIONI, PIERRE (1985): Il santo e gli animali nell'Alto Medioevo. In: *L'Uomo di fronte al mondo animale nell'alto Medioevo*. Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'alto Medioevo, 1985. 935–993.
- BOGLIONI, PIERRE (1999): Les animaux dans l'hagiographie monastique. In: *L'animal exemplaire au moyen âge (V–XV siècles)*. Ed. Jacques Berlioz – Marie Anne Polo de Beaulieu. Rennes. 1999. 51–80.
- COX MILLER, PATRITIA (1996): Jerome's Centaur. A Hyper-Icon of the Desert. *Journal of Early Christian Studies* vol. 4. no. 2. 209–233.
- ELIADE, MIRCEA (2014): *Szent és profán*. Budapest, Osiris Kiadó.
- GERICS JÓZSEF – LADÁNYI ERZSÉBET: Szent László „csodás” tettei krónikáinkban. *Magyar Könyvszemle* 117. évf. 1. sz. 20–31.
- GERICS JÓZSEF (1962): Krónikáink szerepe a középkori jogéletben. (A váci egyház alapításának krónikás hagyományának kritikájához). *Levéltári Közlemények* 33. évf. 1. sz. 3–12.
- GLACKEN, CLARENCE J.(1967): *Traces on the Rhodian Shore. Nature and Culture in Western Thought from Ancient Times to the End of Eighteenth Century*. Berkeley, University of California Press. 1967.

- GOEHRING, JAMES E (1999): *Ascetics, Society and the Desert*. Harrisburg, Trinity Press International.
- GOEHRING, JAMES E. (2003): The Dark Side of Landscape. Ideology and Power in the Christian Myth of the Desert. *Journal of Medieval and Early Modern Studies* vol. 33. no. 3 437–451.
- LE GOFF, JACQUES (1991): Le désert-forêt dans l'Occident médiéval. In: Le Goff, Jacques: *L'imaginaire médiéval. Essais*. Paris, Gallimard. 59–76.
- GOLDING, BRIAN (1996): The Hermit and the Hunter. In John Blair– Brian Golding (eds.): *The Cloister and the World. Essays in Medieval History in Honour of Barbara Harvey*. Oxford, Clarendon Press. 1996. 95–117.
- GOODICH, MICHAEL E. (2007): *Miracles and Wonders. The Development of the Concept of Miracle 1150–1350*. Aldershot, Ashgate.
- HORVÁTH JÁNOS (1958): A Gellért legendák forrásértéke. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 13. évf. 1–4. sz. 50–62.
- ILKÓ KRISZTINA (2012): Az aszkézis gyakorlatának szélsőséges formái Szent Zoerard-András vitájában. In: *Micae Medievales* II. Bp., 2012. 33–44.
- KLANICZAY GÁBOR (2001): Szent László csodás tettei krónikáinkban. *Magyar Könyvszemle* 117. évf. 4. sz. 393–410.
- KLANICZAY GÁBOR (1999): *Szent László kultusza a 12–14. században*. In Klaniczay Gábor – Nagy Balázs (szerk.): *A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*. Budapest, ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Tanszék. 357–374.
- KÖRMENDI TAMÁS (2010): Remete Günther és Magyarország. *Magyar egyháztörténeti vázlatok* 22. évf. 3–4. sz. 5–22.
- MAGYAR ZOLTÁN (1998): *Szent László a magyar néphagyományban*. Budapest, Osiris Kiadó.
- PLUSKOWSKI, ALEXANDER (2006): *Wolves and Wilderness in the Middle Ages*. Woodbridge.
- REMENSNYDER, AMY GOODICH (1996): *Remembering Kings Past. Monastic Foundation Legends in Medieval Southern France*. London, Cornell University Press.
- REMENSNYDER, AMY, GOODICH (2002): Topographies of Memory. In Althoff, Gerd – Fried, Johannes – Geary, Patrick (eds.): *Medieval Concepts of the Past: Ritual, Memory, Hagiography*. Washington. 193–214.
- SÁGHY MARIANNE (2006): A „szent hely” az első szentéletrajzokban. *Vigilia* 71. évf. 7. sz. 489–497.
- SÁGHY MARIANNE (2018): *Szent Márton: Krisztus katonája*. Budapest, Szülőföld Kiadó
- SÁGHY MARIANNE (2016): Sulpicius Severus Szent Márton életrajza. Történeti kontextus, szerzetesi püspökmodell, historiográfiai értelmezések. *Világtörténet* 38. évf. 1. sz. 3–36.
- KRISTÓ GYULA (2002): *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó.